

**ПРОЗА ОЛЬГИ МАК: ХУДОЖНЬО-СВІТОГЛЯДНА ДОМІНАНТА РЕЛІГІЙНОСТІ
У СВІТЛІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ПРОТИ ПЕРЕКОНАНЬ»)**

**PROSE OF OLGA MAK: ARTISTIC-WORLDVIEW DOMINANT OF RELIGIOSITY
IN THE LIGHT OF EXISTENTIAL DISCOURSE
(BASED ON THE NOVEL "AGAINST BELIEFS")**

**Рєга А.С.,
аспірант**

*Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

У статті розглядаються особливості філософсько-релігійного світобачення Ольги Мак у світлі екзистенціальної філософії. Особлива увага звертається на образно-смыслову структуру роману «Проти переконань», в якому художнє осмислення авторкою проблем релігійності та духовності в сучасному світі виявляється особливо виразно. Висвітлюються проблеми буттєвої автентичності, пошуку смислу в його глобальному значенні, а також поняття межових ситуацій та екзистенційного вибору. Досліджується своєрідність авторської художньо-філософської концепції свободи, насамперед у її релігійному аспекті, що дає змогу простежити у творчій манері Ольги Мак риси релігійної течії екзистенціалізму.

Ключові слова: релігійний екзистенціалізм, трансцендентність, екзистенція, екзистенціальний вибір, автентичність буття.

В статье рассматриваются особенности философско-религиозного мировоззрения Ольги Мак в свете экзистенциальной философии. Особое внимание обращается на образно-смысловую структуру романа «Против убеждений», в котором художественное осмысление автором проблем религиозности и духовности в современном мире проявляется особенно отчетливо. Освещаются проблемы бытийной подлинности, поиска смысла в его глобальном значении, а также понятие пограничных ситуаций и экзистенциального выбора. Исследуется своеобразие авторской художественно-философской концепции свободы, прежде всего в ее религиозном аспекте, что позволяет проследить в творческой манере Ольги Мак черты религиозного течения экзистенциализма.

Ключевые слова: религиозный экзистенциализм, трансцендентность, экзистенция, экзистенциальный выбор, подлинность бытия.

The article deals with the peculiarities of religious-philosophical worldview of Olga Mak in the light of existential philosophy. Particular attention is paid to the image and semantic structure of the novel "Against convictions," in which author's artistic interpretation of religion and spirituality in the modern world is especially clearly. Problems of existential authenticity search for meaning in its global sense, and the notion of boundary situations and existential choice are explained in this article. We also investigate the peculiarity of author's literary-philosophical conception of freedom, especially in its religious aspect, which allows us to trace in Olga Mak's artistic manner features of religious movement of existentialism.

Key words: religious existentialism, transcendence, existence, existential choice, authenticity of being.

Постановка проблеми. Посилення уваги до екзистенціально-антропологічної проблематики стає однією з визначальних ознак літературного процесу ХХ століття, зокрема й українського. Релігійний аспект екзистенціальної літературно-філософської парадигми простежується у творчості Василя Барки, Емми Андієвської, Ігоря Костецького. Зорієнтованість на такий тип художньої рефлексії є також помітною рисою індивідуального стилю Ольги Мак.

Художня проза письменниці в сучасному літературознавстві має доволі фрагментарний рівень висвітлення, а її роман «Проти переконань» при цьому, за винятком кількох, іноді тенденційних, рецензій в еміграційній періодиці, як цілісне літературне явище майже не розглядався. Все це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є висвітлення релігійно-духовних домінант художнього мислення авторки в романі «Проти переконань» крізь призму екзистенціальної філософії.

Виклад основного матеріалу. Роман «Проти переконань» у творчому доробку Ольги Мак чи не найбільшою мірою репрезентує її релігійно-християнське світовідчужання. Структура сюжету поліфонічна і побудована за діалогічним принципом: у її основі – протиставлення релігійної та матеріалістично-позитивістської картин світу, репрезентованих, відповідно, родиною Кобзаренків і деякими епізодичними персонажами, з одного боку, та Ігорем Березовським – з іншого. Конфлікт ціннісних систем у тексті простежується на різних рівнях, як на вербальному, так і на подієвому, а залучення авторкою тоталітарних домінант художнього мислення авторки в романі «Проти переконань» крізь призму екзистенціальної філософії.

літарного контексту, що в екзистенціальному вимірі становить для персонажів роману майже суцільну межову ситуацію, надає йому ще гострішого звучання.

Суперечки персонажів щодо релігійності загалом, що спочатку мали відтінок своєрідної розваги, згодом дедалі більше поглиблюються і переростають у серйозний діалог із залученням різних смислових контекстів, і цей діалог різною мірою впливає на їх подальше життя, актуалізуючи проблему вибору в її широкому, філософському, значенні. Тому екзистенціальний вимір такої дискусії очевидний.

Сюжетна структура роману «Проти переконань», що в багатьох аспектах виходить із діалогічної природи репрезентованого в ньому дискурсу релігійності, викликала певні зауваження з боку критиків. Зокрема, рецензентка С. Наумович підкреслювала, що основний конфлікт твору надто часто вирішується в риторичній площині [7, с. 13–16]. Така публіцистичність у тексті справді відчутна, однак світоглядні проблеми, порушені авторкою, теж доволі дискусійні, а тому так чи інакше потребують певного проговорювання.

Схожий принцип побудови тексту демонструє Василь Барка в романі «Спокутник і ключі землі», значне місце в якому теж відводиться філософським дискусіям, що стосуються духовно-ціннісних аспектів існування людства, а також образно-символічних вимірів світобудови. Власне, така посилена діалогічність тексту та глобальний вимір порушених автором проблем дали підстави І. Набитовичу назвати його теологічним романом [6, с. 25]. Щоправда, персонажі Василя Барки розмірковують про аксіологічні виміри буття вже в повоєнному західному світі, який теж переживає духовну кризу, тому їхній внутрішній досвід виявляється значно глибшим. У романі «Проти переконань» такі дискусії проводять відносно молоді люди, які ще шукають адекватних виразів для осмислення власної онтологічної ситуації. Глобальний вимір обговорюваних ними проблем їм ще невідомий, та й цікавляться вони не так теологічними аспектами, як проблемами смислу в тоталітарному світі. Через те роман Ольги Мак у певному розумінні ближчий до жанрової форми роману виховання.

Родина Кобзаренків у романі в багатьох аспектах репрезентує патріархальний світ містечкового варіанту, і це великою мірою визначає спосіб мислення Марії та її батька. Уявлення про релігійність, як і сприйняття відповідної системи цінностей, у них деколи доволі суперечливе. Приміром, в обох

персонажів особистісне сприйняття сакрального нерідко поєднується зі сферою народних забобів та загальними моральними стереотипами, і тут простежується певна стихійність такого світобачення. Екзистенційне переживання релігійних смислів в обох Кобзаренків настає значно пізніше, і не лише через непрості за змістом розмови з Ігорем Березовським, хоч таке переведення цінностей із суто «домашнього вжитку» в площину дискусії вже саме собою активізує інтелектуальні рефлексії щодо них, але, головним чином, через дедалі більш усвідомлювану потребу осмислити власну буттєву ситуацію – сучасна Кобзаренкам реальність явно не співзвучна із зазвичай спокійним ритмом патріархального світу і все більше стає руйнівною у всезагальному розумінні (йдеться про 30-ті роки ХХ століття).

Натомість підкреслений раціоналізм Березовського – не так данина моді, як стихійний протест проти світу загалом. Персонаж ще в дитинстві пережив серйозну світоглядну кризу, викликану смертю батька, що привело до гарячкових і часто безсистемних пошуків істини в глобальному масштабі. Перечитавши стоси філософських трактатів різного смислового спрямування та культурних традицій і неодноразово розчарувавшись в усьому, Березовський згодом зупиняється на матеріалістичній концепції світу, вважаючи її універсальною відповіддю на всі буттєві запити, проте, як виявляється, він, цілковито ігноруючи проблеми людської екзистенції, усе ж не віднаходить власного смислу, а радше зачинається від нього. Персонаж «не залишив найменшого місця ні для духа, ні для релігії, ні для церкви, або, вірніше, посунув усе зв'язане з Богом в найтемніший, виповнений чорною злобою куток душі, і досить було цього куточка торкнутися, як він вибухав пристрасною нетерпимістю» [3, с. 72].

Персонаж глибоко переживає кризу фундаментальних людських цінностей і намагається знайти якийсь логічний вихід із ситуації, проте згодом виявляється, що логіка розуму тут безсила. Березовський обурюється і лютує, але майже нічого не здатен протиставити системі у світоглядному плані. Раціоналістична картина світу персонажа побудована на суцільних абстракціях і спрощеннях. Дійсність у нього редукується лише до видимого світу, принцип розуму проголошується найвищою людською якістю, а образ людини схематизується настільки, що якийсь натяк на індивідуальність у ньому взагалі важко помітити, однак чи не найважливіше – детерміністичне підґрунтя його світоглядної моделі, в якій «кожне живе сотворіння – це лишень згусток

організованої матерії» [3, с. 97], приводить до згадання самої ідеї свободи, що навіть у суто інтелектуальній площині становить для персонажа нерозв'язну загадку.

У цьому криється, мабуть, найбільша внутрішня драма Березовського: в його раціонально-матеріалістичному і безсенсовому всесвіті, де діють сліпі закони випадковості, свободу ніхто не обмежує – її просто не існує. Доведений до відчаю персонаж не на жарт замислюється про самогубство і тут-таки потрапляє в класичну пастку європейського екзистенціалізму – цей аргумент в його свідомості стає безсилим, бо Березовський не впевнений, що цей крок диктуватиме його власна воля, а не ті ж таки закони руху матерії. У романі дедалі більше помітна роздвоєність його свідомості та постійне перебування на межі – між цінністю і розрахунком, між потребою смислу і його відсутністю, між механізованим світом і власним «Я», що не бажає перетворюватися на об'єкт, а згодом між гіпертрофованим «Его» та все більше спрощуваним світом «Іншого». Абсурдність світу і власного буття Березовський відчуває дуже точно, проте до екзистенціальної естетики бунту він так і не наближається.

Переживаючи своєрідну «тривогу порожнечі й відсутності смислу» [8, с. 33], персонаж, настільки відданий логіко-прагматичним світоглядним установкам, раптом починає поводитися вкрай нераціонально. Все ще відчуваючи ностальгію за втраченим духовним сенсом, він навмисно провокує Григорія Кобзаренка на релігійні суперечки лише для того, щоб знову про нього почути, а згодом фанатично і з помітною часткою агресії заперечувати все, що не вкладається в його вже усталену концепцію світу. Відкидаючи ідею безсмертя душі, він водночас починає говорити про поклоніння національній ідеї та вічність у національно-культурному вимірі. Втративши трансцендентний смисл, він намагається штучно сконструювати бодай якусь альтернативу йому, однак і це безуспішно. В умовах тотальної атмосфери страху персонаж тільки й здатний боятися за власне існування – єдину більш-менш сталу цінність, яка в нього залишилась, і ця цінність, через відсутність інших, гіпертрофується в багатьох значеннях.

Нерідко створюється враження, що єдиною реальністю у свідомості Березовського є лише його власне «Я», травмоване відчуттям власної випадковості, і це лише сприяє подальшому самозамиканню персонажа, гіпертрофії ним часткових істин та породженню нових світоглядно-риторичних химер, які згодом виявляються надто ілюзор-

ними і цілковито безособовими, щоб стати фактом внутрішнього життя, або ж екзистенційною істиною в к'єркегорівському сенсі.

У роздвоєній свідомості Березовського спостерігається парадоксальний дуалізм богоборства і богошукання. Самовпевнений персонаж прагне знайти логічні докази буття Божого, у чому й сам зізнається: «Бували ночі, протягом яких я по десять разів мінявся, стаючи то релігійним фанатиком, то богохульником. Я молився і проклинав, я благав і погрожував, я кричав до Бога, щоб знівечив мене, скалічив, спалив, щоб за рахунок яких завгодно терпінь дав мені лишень знак Свого існування!» [3, с. 130]. Березовський ще неодноразово в моменти відчаю намагається звертатися до вищих сил і не завжди робить це так зухвало, однак характер його звернень той самий – він передбачає, що відповідь з боку трансцендентного слугуватиме одночасно доказом його існування. Як стверджує Антанас Мацейна, схожі претензії нерідко взагалі залишаються без відгуку, оскільки «екзистенційне запитання правильно поставлене лише тоді, коли екзистенція відкривається для трансценденції цілком, жодним чином не ґрунтуючись на собі та не залишаючи для себе нічого» [5].

Позиція персонажа з цього погляду принципово не екзистенційна, оскільки він не ставить запитань – він кидає виклик, і коли цей виклик залишається без відповіді, переходить на позиції скептика й заявляє, що вона неможлива в принципі. Захищаючись таким чином від порожнечі смислу, персонаж витворює цілу низку фантомів, яких згодом неспроможний подолати. Спрощений образ світу і людини, який він проголошує єдино істинним, ледь не силою нав'язуючи його своєму оточенню, приводить і до спрощення власного внутрішнього світу і себе як особистості загалом.

Простакуватий Григорій Кобзаренко зорієнтований на інший тип мислення. Його світоглядна модель ґрунтується на понадраціональному досягненні трансцендентних смислів, своєрідному «впізнаванні світу як мови Божої» [11, с. 437], тому не випадково персонаж говорить про поняття чудесного, необачно, з його погляду, відкинуте новітніми скептиками. Власне, чудо, за М. Бердяєвим, і є своєрідним «проявленням смислу в людському житті» [2, с. 59], і швець Григорій, який, попри все, не втрачає здатності такому проявленню дивуватися, під цим кутом розглядає ледь не всю світобудову, найбільшим дивом у якій, на його погляд, є таки людина. Саме втрата вищих смислів, на думку Кобзаренка, і спричинила в широкому сенсі гуманістичну катастрофу тоталітарної епохи. Тут

він прямо перегукується з іншим, ментально дуже схожим літературним персонажем – Григорієм Полуницею з роману Василя Барки «Рай», який навіть висловлюється подібно: «Біда наша від того, що небо забрали; нема його, бо вкрадено! Блукаєм, терпим: чогось нестає нам» [1, с. 93]. Така схожість вочевидь не випадкова: обидва персонажі, живучи приблизно в один і той же час, кожен по-різному своєрідним чином нагадують тип народного філософа. Різниця лише в тому, що дід Полуниця надається на цю роль ідеально, а емоційно нерівний і нерідко вибуховий Кобзаренко поступово втрачає контроль над собою. Власне, втрата віри в людину, до якої спричинився безпосередньо Березовський, стає найбільшою катастрофою цього персонажа з фатальними для нього наслідками.

У своєму наївно-інтуїтивному світовідчутті Кобзаренко-старший все ж ближчий до творчого сприймання світу, ніж його молодший співрозмовник. Саме до творчості в широкому сенсі – як співтворення сенсів і єдино можливого способу включитися у смислоструктуру світу – Березовський здатен чи не найменше з усіх персонажів роману, власне, через той-таки дух заперечення, адже творчість навряд чи може жити лише і тільки поваленням цінностей. Коли центральні буттєві смисли у свідомості персонажа цілковито нівелюються, а нових натомість він створити так і не зміг, йому залишається тільки фанатичне руйнування. Апеляції в тексті до Винниченка в цьому плані не випадкові, Ігор Березовський в окремих ситуаціях і справді схожий на Кирпатого Мефістофеля. Риторичні прийоми, ефектні інтонації, вмільо витримана «ціцеронівська» пауза та інші елементи позерства, а також помітний інтелектуальний егоцентризм – до певної міри спроба сформувати з себе ідола, і це доволі непогано йому вдається – відчуття влади над іншими його таки захоплює. Ігор Березовський в багатьох ситуаціях потребує не так дискусійного майданчика, як зручної і слухняної аудиторії для виголошення власних теоретичних концепцій. Марія Кобзаренко в цьому плані для персонажа – ідеальний слухач, і навіть більше – Березовський, свідомо чи ні, використовує її в якості резонатора для власних ідей, і в цій ситуації він неодноразово вмільо маніпулює її свідомістю і настроями.

У цьому контексті помітна певна стихійність її колишнього релігійного світобачення, яке через її внутрішню несамостійність великою мірою базується на авторитетах. Ігореві Березовському вдалося частково їх замінити, і Марії, захопленій його ерудицією та значними ораторськими здібностями, всі його радикальні виступи не лише

проти релігії, а й проти багатьох аспектів суспільної моралі видаються неабиякою інтелектуальною відвагою – доти антирелігійний дискурс тоталітарного світу був для неї пропагандистсько-примітивним і загалом просто смішним. Березовський у цій ситуації відчуває себе переможцем і носієм ідей прогресу, проте він все ж не помічає, що його роль зводиться тут до своєрідного викрадення смислу. Загалом цей незрозумілий дух заперечення у поєднанні з інтелектуальним егоцентризмом насправді створює вибуховий ефект – персонаж дедалі більше набуває ознак «темної» особистості, дарма що такий статус згодом лякає його самого – він, як і винниченківський Кирпатий Мефістофель, виявляється занадто людяним для такої ролі.

Цей прихований вимір внутрішнього світу Березовського певною мірою здатна передчувати Марія, проте ці підсвідомі імпульси у неї набувають доволі неоднозначної форми втілення, найчастіше такої, яку спроможна сприйняти її ще дуже нестійка свідомість. Химерні видіння, що її переслідують, нерідко вкрай стереотипні – вона бачить Березовського то в подібні потойбічної істоти, то у вигляді вітру, що жене перекотиполе – її саму – безкрайнім простором. Схоже, Марія на образному рівні відчуває значно більше, ніж може висловити. Усвідомлюючи схематичність таких видінь, вона дуже їх соромиться, однак загалом у своїх відчуттях не помиляється, хоч і переконується в цьому значно пізніше.

Надто схильна до зовнішніх впливів Марія, всупереч собі, таки переймає світоглядну модель Березовського, однак те, що останній проголошує як найвищу істину, у неї спричиняє справжню внутрішню кризу. Розрив із таким близьким раніше релігійним світоглядом відбувається дуже болісно, світ для неї все більше нагадує хаос, а зі втратою духовного центру порушується й самоідентичність: «і у висліді я сліпець – перекотиполе, що не має власної дороги і піддається силі вітру» [3, с. 134]. На відміну від Березовського, Марія цілком інакше переживає втрату віри і найбільше страждає від того, що вже не може знайти в собі місця для сакрального. Ситуація відчаю, яку вона переживає, значно глибша, ніж у Ігоря в аналогічній ситуації, оскільки підсилюється виразним почуттям провини: «До раз зневажених богів тяжко навернутися...» [3, с. 183].

Згодом повернення до релігійного світовідчуття у Марії стане свідомим вибором, у якому колишньої стихійності мислення вже не залишається – створити з хаосу новий космос можливо лише на зовсім іншому, глибшому рівні.

Перманентну кризу сенсу, або ж, за В. Франклом, стан «екзистенціальної фрустрації» [9, с. 25] їй вдається подолати лише тоді, коли вона остаточно звільняється від диктату мислення Березовського та загалом зовнішніх авторитетів і, переосмисливши весь попередній досвід, обирає власний шлях. У цьому контексті Марія інтуїтивно шукає не просто певну загальнообов'язкову відповідь, а саме власну причетність до смислової структури світу. Надія як своєрідне «приручення обставин» [4, с. 49] стає для неї тим духовно-ціннісним чинником, завдяки якому вона здатна активно змінювати світ довкола себе.

Проблема вибору для персонажів саме й постає в екзистенціальному розумінні – як «рішучість бути в існуванні самим собою» [10, с. 183]. На відміну від Марії чи інших епізодичних персонажів, приміром, Веретелюка чи Лукіячука – класичних «лицарів абсурду», які, попри все, наважуються на такий крок – своєрідну відповідь на певний буттєвий запит, Березовський, так і не віднайшовши власного онтологічного смислу, уникає будь-якого натяку на щось схоже, тому навіть у приватному житті залишається цілковито залежним від зовнішніх обставин.

У цьому плані відмова від відповіді також становить цілком виразну відповідь, і про те, що саме вона насправді становить у метафізичному розумінні, Березовський дізнається лише у фіналі роману, коли персонажі в доволі-таки різкій формі підводять підсумки своїх дискусій. Так, Марія Кобзаренко у світоглядних блуканнях цього персонажа бачить значно глибший зміст, доводячи, що відсутність у людини духовного центру зовсім не означає внутрішньої порожнечі, навіть більше – абсолютної порожнечі в

духовному житті особистості взагалі не існує. Втрата трансцендентних смислів, з її позиції, рано чи пізно приводить до їх заміщення фальшивою духовністю, іноді й антидуховністю – свідомим чи несвідомим підєднанням людини до «темних» сторін буття, і Березовського, який, на її погляд, «так вперто і завзято відкидаючи Духа з великої літери, від духа не втік, лишень попав у полон іншого, того, що пишеться з малої літери...» [3, с. 362], це стосується насамперед. Парадоксально, але персонаж, утікаючи від все виразнішого наступу буття, не оминає існування всупереч собі, і вислів «проти переконань» у його ситуації набуває куди глибшого, ніж здається на перший погляд, значення.

Висновки. Таким чином, філософсько-релігійне світобачення Ольги Мак, репрезентоване в романі «Проти переконань», має виразне екзистенціальне підґрунтя. Конфлікт ціннісних систем, зокрема релігійно-духовної та раціонально-матеріалістичної, визначає внутрішню структуру роману і стає вагомим чинником у розгортанні сюжету. Постановка в тексті доволі непростих буттєвих викликів та запитань духовно-ціннісного плану супроводжується зверненням до певної позараціональної сфери смислу, що імпліцитно вказує на онтологічну доцільність існування людини, насамперед у її особистісному вимірі, й водночас на глибинний зв'язок екзистенції з трансценденцією, що дає змогу простежити у творчій манері авторки риси релігійної течії екзистенціалізму. Висвітлення релігійно-філософських домінант художнього мислення авторки, зокрема антропологічного виміру проблеми трансцендентного, становить перспективи подальших досліджень творчості Ольги Мак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барка В. Рай: Роман / Василь Барка. – Харків : Фоліо, 2009. – 348 с.
2. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека / Н.А. Бердяев // Царство Духа и Царство Кесаря. – М. : Республика, 1995. – 203 с.
3. Мак О. Проти переконань : роман / Ольга Мак. – Торонто : Гомін України, 1959. – 368 с.
4. Марсель Г. Homoviator / Габріель Марсель ; пер В.І. Шовкуна. – К. : Видавничий дім «КМАcademia», Університетське видавництво «Пульсари», 1999. – 320 с.
5. Мацейна А. Драма Иова / Антанас Мацейна ; пер. с литов. Т.А. Корнеевой-Мацейнене. – СПб. : Алетейя, 2000. – 316 с. – Режим доступа : http://krotov.info/lib_sec/13_m/maz/eyna_11.html
6. Набитович І. Категорія SACRUM у художній прозі ХХ – ХХІ століть : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. Наук : спец. 10.01.06 / І.І. Набитович. – Львів, 2009. – 36 с.
7. Наумович С. Нова книжка О. Мак / С. Наумович // Визвольний шлях. – 1959. – № 11. – с. 1316–1319.
8. Тиллих П. Избранное. Теологиякультуры / Пауль Тиллих ; пер. с англ. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл ; пер. с англ. и нем. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
10. Ясперс К. Философия. Книга вторая. Просветление экзистенции / Карл Ясперс ; пер. с нем. А.К. Судакова. – М. : «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2012. – 448с.
11. Ясперс К. Философская вера / Карл Ясперс // Смысл и назначение истории; пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – С. 420–508.